FALSAFA

UDK: 37.091.4 **DOI: 10.56292/SJFSU/vol29_iss2/a49**

ABU NASR FOROBIY HAYOTI VA IJODINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА АБУ НАСР ФАРОБИ

SPECIFIC FEATURES OF THE LIFE AND CREATIVITY OF ABU NASR FAROBI

Yusubov Jaloliddin Kadamovich[1]

[1]Yusubov Jaloliddin Kadamovich – Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Annotatsiya

Mazkur maqolada Abu Nasr Forobiyning jahon ilm-fanida tutgan o‘rni va uning merosini hozirgi kundagi ahamiyati o‘rganib chiqilgan. Shuningdek, maqolada mutafakkirning falsafiy qarashlaridagi ilm-fanga e’tibor, turli ilmlar tasnifi yoritib berilgan. Shuningdek, uning ilm-fan sohasiga qo‘shgan hissasi yuzasidan olimlarning fikrlari tahlil qilingan

Аннотация

В данной статье рассматривается роль Абу Насра Фараби в мировой науке и значение его наследия в наши дни. Также в статье выделена направленность на науку в философских воззрениях мыслителя, классификация разных наук. Также были проанализированы мнения ученых относительно его вклада в область науки.

Abstract

This article examines the role of Abu Nasr Farabi in world science and the importance of his legacy today. Also, in the article, the focus on science in the philosophical views of the thinker, the classification of different sciences is explained. Also, the opinions of scientists regarding his contribution to the field of science were analyzed

Kalit so‘zlar: *Falsafa, ilm, mantiq, tabiatshunoslik, nazariy fanlar, amaliy fanlar.*

Ключевые слова*: философия, наука, логика, естественные науки, теоретические науки, практические науки.*

Key words*: Philosophy, science, logic, natural sciences, theoretical sciences, practical sciences*.

KIRISH

Abu Nasr Forobiy yoshligidanoq turli fanlarni o‘rgangan. Uning aqli chaqqonligi, bilim boyligiga qoyil qolgan ko‘pchilik beixtiyor hayratda qoldi. U bir qancha tillarni, xususan, arab, fors va turk tillarini puxta egallagan. Buyuk mutafakkir bir necha yil Bag‘dod shahrida qolib, ilmiy izlanishlar bilan shug‘ullanadi. Keyin Shom viloyatiga ko‘chib o‘tdi va sakson yoshga to‘lgunicha shu yerda qolib, vafot etdi.

Abu Nasr Forobiy birinchi tashrifida Bag‘dodda mantiq va matematikani chuqur o‘rganib, arab tilini puxta egalladi. U dunyoning o‘tkinchi rohat va o‘yin-kulgilaridan yiroq edi. U umriga yetadigan dunyodan qanoatlanib, butun vaqtini ilm yo‘liga bag‘ishladi. U avvalgi to‘lqin donishmandlari izidan borayotgan daho faylasuf. Bundan tashqari, u tibbiyot fanidan to‘liq xabardor .

Abu Nasr Forobiy Shom viloyatiga kelganida dastlab Damashqdagi bog‘da bog‘bon bo‘lib ishlagan. Bu yerda u mevali daraxtlarni parvarish qilish bilan birga o‘z ilmini davom ettiradi. Xususan, u mantiq ilmini chuqur o‘rgangan. Bu sohada yozilgan barcha asarlarni har bir sahifasini varaqlab o‘qib chiqdi. U umrining kamtarona bo‘lishiga qaramay, bor pulini kitob sotib olishga sarflab, kecha-yu kunduz ilm bilan shug‘ullandi. Bog‘ posboni sifatida unga berilgan moy chiroq nurida ko‘p jildlarni o‘qidi. U o‘z asarlarini ham yozgan. Oxir-oqibat, uning nomi butun dunyoga tarqaldi. Asarlari orqali uning nomi dunyoga mashhur bo‘ldi. Vaqt o‘tishi bilan ilm ahliga e’tirof etilib, o‘z davrining betakror olimi, buyuk qomusiy olim sifatida tanildi. Al-Forobiyning buyuk zakovati haqida eshitgan Halab hokimi Sayf ad-Davla al-Hamdoniy boshqa musulmon ulamolari qatorida uni o‘z saroyiga taklif qiladi va mehmon sifatida hurmat ko‘rsatdi. Ulug‘ donishmandning hikmatli so‘zlarini diqqat bilan tinglagan hukmdor uni o‘ziga yaqinlashtirmoqchi bo‘ldi. U sudyalikka tayinlangan.

Abu Nasr Forobiy o‘zining kiyim-kechak va turmush tarziga unchalik ahamiyat bermagan. Buyuk mutafakkir qozilik qilgan davrda ham ilm-fandan voz kechmagan. Bir paytlar bilim doirasini

yanada kengaytirib, bilimini kengaytirmoqchi bo‘lgan bir donishmand qozilik mansabidan voz kechdi. Keyingi hayotida u turli fan va san’at turlari bilan shug‘ullangan. Loydan yasalgan san’atning nozik jihatlarini o‘rgangan va o‘zlashtirgan olim ko‘p torli ajoyib asbob ixtiro qiladi. Bu zither deb nomlangan musiqa asbobi edi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Forobiy Sayfuddavla majlisida o‘tirgan paytlari hukmdor unga: “Men ovqat olib kelaman, yeysizmi?” dedi. — so‘radi u. G‘ulama: “Yo‘q, men yemayman”, deydi. Qo‘mondon: "Ichishni xohlaysizmi?" — deb so‘rashganda, u ko‘proq rad etadi. Shunda Sayf ad-Davla taklif qiladi: “Unda bir narsani eshitasiz”. Al-Forobiy: «Kelinglar, tinglaylik”, degan fikrga qo‘shiladi. Keyin hukmdor qo‘llarida cholg‘u asboblari bor xonandalar guruhini boshqaradi. Bular shohning eng iste’dodli musiqachilari edi. Ular o‘z joylarini egallaganlaridan so‘ng, qo‘llaridagi torlarni sozlab, turli gil kuylarni chalishni boshlaydilar. Biroq Abu Nasr Forobiy ularning san’atidan qoniqmay, xatolarini tanqid qilgan. Shunda Sayf ad-Davla undan: "O‘zing yaxshi o‘ynaysanmi?" — so‘radi u. Forobiy: “Ha, men chala olaman”, deb sopol asbobini olib, quloqlarini sozlab, quvnoq kuylarni ijro etadi. Bu musiqa yig‘ilishda o‘tirganlarning ko‘nglini ko‘taradi, yuzlarini shod qiladi. Ular bir-birlariga tabassum qilishadi va quvonchni baham ko‘rishadi. Abu Nasr Forobiy bu kuyni tugatgandan so‘ng cholg‘usini boshqacha sozlaydi. Sehrli gil ichaklardan endi inson qalbini yig‘latuvchi g‘amgin musiqa yangraydi. G‘am-g‘ussaga to‘lib, quloqdan qulog‘iga tushgan yig‘ilgan olomon yig‘idan ko‘z yoshlarini to‘xtata olmaydi. Bu g‘amgin kuyni tugatgandan so‘ng Abu Nasr Forobiy cholg‘u qulog‘ini boshqacha burib, yoqimli, mayin, sekin kuy chala boshlaydi. Yig‘ilganlar kayfiyat ta’siriga tushib, yostiqqa suyanib, biroz vaqt o‘tgach, ko‘zlarini yumib, uxlab qolishadi. Bu vaqtda Abu Nasr Forobiy musiqasini tugatib, cholg‘usini bir chetga surib, saroydan chiqib ketadi.

Abu Nasr Forobiy yetmishga yaqin kitob va tadqiqot ishlari yozgan. Ularda falsafa, astronomiya, mantiq, geometriya, musiqa kabi fan va san’atning turli turlari muammolari muhokama qilinadi. Biroq uning aksariyat asarlari notinch davrlarda yo‘qolib ketgan va bu boy merosning ozgina qismi bizgacha yetib kelgan. Abu Nasr Forobiy asarlari hijriy IV-V asrlarda musulmon dunyosining sharqiy qismiga tarqalib, keyin Andalusiyaga yetib boradi. Andalusiyaliklar Abu Nasr Forobiy asarlarini o‘rgangan, qo‘shni yevropaliklar esa ularni o‘qib, aksariyatini o‘z tillariga tarjima qilganlar.

Forobiy fanlarni quyidagi ikki asosiy bo‘limga ajratgan: Birinchisi: nazariy fanlar. U bu guruhga tabiatshunoslik va metafizikani kiritdi. Ikkinchidan: amaliy fanlar. Bu guruhga axloq, fiqh, kalom ilmlari nisbat berilgan. Donishmand o‘zining “Ihso al-ulum” (“Ilmlar tasnifi”) nomli asarida ayni shunday fikr bildiradi. Shuningdek, bu kitob Abu Nasr Forobiy turli bilim va fanlarni qomusiy tarzda tizimlashtirgan birinchi olim ekanligini isbotlaydi. Olim bu asarida o‘quvchini har bir fan sohasining nozik jihatlari bilan tanishtirishga harakat qilgan. Yevropa sharqshunoslari va tarixchilarining fikricha, Abu Nasr Forobiy Sharq falsafasining asoschisi hamdir. Ular buyuk daho g‘oyalari foniga nazar tashladilar, ko‘p o‘rgandilar. U Al-Forobiyning tafakkuriga qoyil qoldi. Olim fikrlarining qimmati shundaki, u o‘zining falsafiy fikrlarini qadimgi yunon faylasuflari Arastu va Aflotun fikrlari asosida rivojlantirib, o‘sha fikrlarni islom tamoyillariga moslashtirgan. Abu Nasr Forobiy ideal boshqaruv tizimini yaxshi shahar deb ataydi. Shahar ahlining dunyo va oxiratda baxtli bo‘lish yo‘llarini izlaydi. U har bir xalqning ana shu baxtga erishishi uchun zarur bo‘lgan narsalarning ilmiy asoslarini yaratgan .

Yigirmanchi asrning misrlik mutafakkiri Abbos Mahmud Akkad Al-Forobiyning tilga olingan kitobi haqida: “Al-Forobiyning boshqa musulmon faylasuflaridan farqi shundaki, u siyosatni sof falsafiy bilimlar nuqtayi nazaridan ko‘rib, o‘rgana oldi. U davlat boshqaruvining eng ideal shaklini tasavvur qildi va uni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan axloqiy me’yorlar va siyosiy tamoyillarni belgilab berdi. U hukmdor va hukmdorning maqsadlarini aniq belgilab bergan. U yovuz va axloqsiz jamiyatni qattiq tanqid qildi. Zero, bularning barchasi Al-Forobiyning daholik darajasi, fikr erkinligi yaqqol namoyon bo‘lganidan dalolat beradi”, — deydi u. Forobiy Bag‘dod shahrida xalifa Al-Muqtadir Billoh qo‘li ostida mantiq ilmini o‘rgangan va o‘zlashtirgan. Bu sohada u to‘xtovsiz mutaxassisga aylanadi. Mantiq mavzusida yozilgan asarlarga tushuntirishlar yozadi, ularni o‘rganishning yangi yo‘llari va usullari bilan tanishtiradi. Undan oldingi arab faylasufi al-Kindiy va boshqa allomalar e’tiborga olinmagan noaniq masalalarni oydinlashtirib, aniq dalillar bilan yangi oqim vujudga keltirdilar.

Olim mantiqning tadqiqot obyektini belgilab berdi va bu fanni o‘rganishning maqsadlarini ochib berdi. Ana shunday innovatsion qobiliyatlari tufayli uning mantiq mavzusida yozilgan asarlari

katta talabga ega edi. Umuman, Abu Nasr Forobiy ilm-fan, mantiq va falsafa sohalarida ko‘plab asarlar yozgan. Va bu sohalardagi yangi fikrlari uni butun dunyoga mashhur qildi. Ana shunday asarlardan biri yuqorida tilga olingan “Ihso ul-ulum” kitobidir. Bu kitobida u turli fanlar rahbarlarini bir joyga jamlab, tanishtirdi. Al-Forobiyning yangiligi misli ko‘rilmagan yangi ilmiy usul edi. Binobarin, bu kitob Abu Nasr Forobiy yangiligining yorqin dalili bo‘la oladi. Platon va Aristotel falsafalarining asoslari deb nomlangan kitob . Bu kitob Al-Forobiyning falsafadagi buyuk bilimidan, hikmat sirlarini puxta egallaganidan dalolat beruvchi asardir. Bu kitob mantiqiy fikrlash va ilmiy izlanish asoslarini o‘rgatish, turli fanlar sirlarini ochishda ajralmas vositadir.

Buyuk daho tabiatshunoslik va mantiq sohalarida o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishdi va ularning har biri uchun alohida kitob yozdi. Shu tariqa u ilm manbai Alloh taolodan ekaniga tabiiy fanlardan aniq dalillar keltirdi. Bunday fikrni buyuk mutafakkir o‘zining "Aflotun falsafasi asoslari " asarida ifodalagan. Bu kitob falsafa faniga qiziquvchi talaba uchun juda foydali vosita edi. Chunki bu kitobda turli fanlarning umumiy ma’nolari bilan bir qatorda har bir fan uchun alohida tushuntirishlar berilgan.

Al-Forobiyning ilohiy va insoniy ilm haqida yozilgan ikkita kitobi ham bor. Birinchisi “as-Siyosat al-Madaniya ” (“Fuqarolik siyosati”), ikkinchisi “Arau al-Madinat al-Fadila ” (“Fozil shahar haqidagi fikrlar”). Muallif bu ikki asarida ilohiy ta’limotni birinchi ustoz Arastu usuli bo‘yicha aniq tushuntirib, ilohiy ilmlar ummonidan yaltirab turgan gavharlarni osish yo‘llarini aniq ko‘rsatib, hikmatni egallash usullarini bayon qilgan. Keyin u kishilarning qobiliyat va ma’naviy quvvati bo‘yicha darajalarini belgilaydi. Faqat payg‘ambarlarga keladigan ilohiy vahiy va inson aqlining mevasi — falsafa o‘rtasidagi farqni belgilaydi. U shaharlarning yaxshi va yomon tomonlarini ham tasvirlaydi. Yaxshi jamiyatni faqat vahiy va tafakkur asosida barpo etish mumkinligi ta’kidlanadi. Al-Forobiyning boshqa ko‘plab asarlari, o‘zidan oldingi faylasuflarning asarlariga sharhlari ham bor.

NATIJA VA MUHOKAMA

Ilmining ko‘pligidan hayratga tushgan bir kishi Forobiydan: “Siz ko‘proq bilasizmi yoki Arastu ko‘proq biladimi?” deb so‘radi. Donishmand: “Agar men uning zamondoshi bo‘lganimda, eng kuchli shogirdi bo‘lardim”, dedi. Abu Nasr Forobiy arab tilini biluvchi, shoirdir Abu Nasr Forobiy turli ilmlar bo‘yicha bilimdonligi bilan birga arab tilining mohir ustasi, iste’dodli shoir ham edi. Hatto al-Mubarriddan keyin arab grammatikasining eng yirik namoyandasi Ibn as-Saraj ham zamondoshi Forobiy bilan suhbatda bo‘lgan va ulug‘ donishmand unga grammatika tamoyillarini aytib berardi, o‘z navbatida as-Saraj ham unga mantiqni o‘rgatgan. Ayni paytda Abu Nasr Forobiy hikmatli, taqvodor ma’nolarga to‘la she’rlar yoza oladigan iste’dodli shoir ham edi. Moddiy dunyoning soxta manfaatlaridan uzoqlashdi, sof ma’naviy dunyoga e’tibor qaratdi, ruh rizqini tana ozuqasidan yuqori qo‘ydi. Uning she’rlari yer mavzulari haqida emas, balki ilohiy olam bilan bog‘liqdir. Alloma o‘z she’rlarida dunyo o‘tkinchi, yolg‘on dunyo bo‘lib, mangu maskan emas, shuning uchun har bir ziyoli inson bu soxta mavzu olamini tark etib, ma’naviy poklikka, poklikka yuzlanib, halol insonlar, shahidlar oliy maqomiga ko‘tarilishi kerak, degan xulosaga keladi. Forobiy dunyoviy fazilatlardan saqlanishni Alloh taolodan doimo chin dildan iltijo qilib, kecha-yu kunduz duo qilgan. U Xudodan uni gunohlardan tozalashini va unga tiniq fikr berishini so‘radi. Tasavvuf olamining sir-asrorlarini o‘rganishga bo‘lgan buyuk ishtiyoq uni turli bilimlarga, hikmat va hikmatning musaffo bulog‘idan ichishga yetakladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Abu Nasr Forobiy nafaqat O‘rta Osiyo xalqining, balki butun musulmon jamoatchiligining, butun insoniyatning umumiy faxridir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Хайруллаев М.М. Фараби. Эпоха и учение. - Ташкент: Узбекистан, 1975. – 352 с.
2. Касымжанов Х. Аль-Фараби. - Алма-Ата, 1974. – 67 с.;
3. Сатыбекова С.К. Гуманизм Аль-Фараби. - АлмаАта, 1975 .- 305 с.
4. Мир ценностей Аль-Фараби и аксиология XXI века. Книга 1- 2. - Алматы, 2006. - 266 с.
5. Alikulov X.A. Abu Nasr Forobiyning ijtimoiy-ma’naviy merosi. –Toshkent: Noshir, 2012. - 110 b.